

РЫХТУЕМСЯ ДА АЛІМПІЯДЫ І ЦЭ: ТЫПОВЫЯ ПАМЫЛКІ ПРЫ ЎТВАРЭННІ ФОРМ ДЗЕЯСЛОВА

Пры падрыхтоўцы да цэнтралізаванага экзамена ці цэнтралізаванага тэсціравання, да ўдзелу ў рэспубліканскай алімпіядзе па беларускай мове важнае месца займаюць заданні па тэме “Дзеяслоў і яго формы”.

Сярод тыповых памылак, звязаных з утварэннем форм дзеяслова, вылучаюцца наступныя:

- 1) неадрозненне граматычнага значэння закончанага і незакончанага трывання;
- 2) няведанне асаблівасцей утварэння формаў першай і другой асобы множнага ліку;
- 3) змешванне канчаткаў дзеясловаў першай і другой асобы множнага ліку зааднага і абвеснага ладу;
- 4) няўлічванне магчымага чаргавання зычных і галосных у корані дзеяслова пры ўтварэнні некаторых асабовых форм;

- 5) няведанне правільных форм дзеясловаў прошлага часу мужчынскага роду.

3 катэгорыі трывання звязаны правапіс канчаткаў дзеясловаў трэцяй асобы множнага ліку: *абурацца* (інфінітыў, незак. трыванне) – *абураюцца*; *абурыцца* (зак. трыванне) – *абураіцца* (3-я асоба мн. ліку); *вырашаць* (інфінітыў, незак. трыванне) – *вырашаюць*; *вырашыць* (зак. трыванне) – *вырашаіць* (3-я асоба мн. ліку); *натхняць* (інфінітыў, незак. трыванне) – *натхняюць*; *натхніць* (зак. трыванне) – *натхняіць* (3-я асоба мн. ліку); *паўтараць* (інфінітыў, незак. трыванне) – *паўтараюць*; *паўтарыць* (зак. трыванне) – *паўтараіць* (3-я асоба мн. ліку).

Правапіс галосных у канчатках дзеясловаў I спражэння залежыць ад асновы і месца націску. Дзеясловы першай асобы множнага ліку маюць націскныя канчаткі **-ом, -ём, ненаціскныя – -ам, -ем**. Дзеясловы другой асобы множнага ліку маюць канчаткі **-аце, -яце** з націскам на апошнім складзе, калі ў першай асобе множнага ліку націск падае на канчатак. Пасля зацвярдзелых зычных пад націскам пішуцца галосныя **о, э**: *бяром, сячом, бярэш, сячэш*, не пад націскам – **а**: *кажам, пішам, кажашце, пішаце*. Пасля мяккіх зычных і пасля галосных у форме першай асобы множнага ліку пад націскам пішам **ё**: *вядзём, ідзём, няём, цвіцём*, не пад націскам – **е**: *дрэмлем, сеем, чакаем*; у другой асобе множнага ліку ў першым пераднаціскным складзе пішам **я**: *жывяце, ірвяце, пеяце, цвіцяце*.

Каб не памыліцца ў напісанні гэтай формы, неабходна спачатку паставіць дзеяслоў у першай асобе множнага ліку, дзе выразна праяўляецца націскны і ненаціскны канчатак: *вядзём – везяце, мыем – мыце, няём – несяце, пытаем – пытаеце*.

Гэта заканамернасць праяўляецца і ў дзеясловах II спражэння: *ляцім – леціце, звінім – звініце, спім – спіце, стаім – стаіце, бачым – бачыце, просім – просіце*.

Трэба адрозніваць канчаткі дзеясловаў першай і другой асобы множнага ліку абвеснага і зааднага ладу: *бяром, бераце, жывём, жывяце, ідзём, ідзяце, прынясём, прынесяце* – формы абвеснага ладу; *бярэм, бярыце, жывем, жывіце, ідем, ідзіце, прынясем, прынясіце* – формы зааднага ладу. Памятаем, што ў форме другой асобы множнага ліку зааднага ладу націск падае на суфіксы **-ы, -і** перад постфіксам **-це**.

Формы першай асобы зааднага ладу ўтвараюцца пры дапамозе канчаткаў **-ем, -эм, -ам, -ім, -ым**. Адны з гэтых форм супадаюць з формамі цяперашняга і будучага простага часу – *кажам, напросім*, іншыя з’яўляюцца спецыфічнымі для зааднага ладу – *вядзем, хадзем, плывем, бярем*.

Пры ўтварэнні асабовых форм можа адбывацца чаргаванне галосных і зычных у корані дзеяслова: *клікаць* – *кліча*, *калыхаць* – *калыша*, *паласкаць* – *палошча*, *свістаць* – *свішча*, *пацвердзіць* – *пацверджу*, *слаць* (*пасцель*) – *сцялю*, *слаць* (*нісьмо*) – *шлю*, *гнаць* – *ганю*, *знайсці* – *знойдзеш*, *вярнуць* – *вернеш*, *віць* – *ую*, *біць* – *б’ю* [1, с.170].

Неабходна запомніць некаторыя формы прошлага часу для дзеясловаў у мужчынскім родзе: *скіснуць* – *скіс*, *змокнуць* – *змок*, *звянуць* – *звяў*, *сохнуць* – *сох*, *мёрзнуць* – *мёрз*, *аглухнуць* – *аглух*; *церці* – *цёр*, *паўзіць* – *поўз*, *скрэбіць* – *скроб*, *грэбіць* – *гроб*, *трэсці* – *трос*, *дзяўбіць* – *дзёўб*, *скубіць* – *скуп*, *раўці* – *роў*, *храпіць* – *хрон*, *адрачыся* – *адрокся*, *легчы* – *лёг*, *валачы* – *валок*, *таўчы* – *тоўк*, *сячы* – *сек* [1, с.171].

Пры ўжыванні дзеепрыслоўяў у кантэксце памылкі часцей за ўсё звязаны з:

- 1) недакладным суаднясеннем дзеяння і ўтваральніка дзеяння;
- 2) няправільным ужываннем суфіксаў закончанага і незакончанага трывання;
- 3) ужываннем суфіксаў, якія характэрны дзеепрыслоўям у рускай мове.

У сказах з дзеепрыслоўем ці дзеепрыслоўным зваротам асноўнае і дадатковае дзеянне павінна выконваць адна асоба: *Дровы, прасохшы на сонцы, добра гарэлі*. Нельга ў адным сказе ўжываць дзеепрыслоўе і дзеяслоў, якія абазначаюць дзеянні розных асоб: *Вось і зараз, успамінаючы гэтыя дарагія мясціны, смутак зноў агортвае мяне*. Атрымліваецца, што смутак не толькі агортвае, але і ўспамінае дарагія мясціны.

У безасабовых сказах дзеепрыслоўе можа выкарыстоўвацца толькі пры ўмове, што яно адносіцца да неазначальнай формай дзеяслова, г. зн. “калі выказнік безасабовага сказа выражаны спалучэннем безасабовага дзеяслова ці прэдыкатыўнага прыслоўя (*трэба*, *нельга*, *варта* і інш.) з інфінітывам”: *Чуючы гэтае вясёлае шчабятанне птушак, хацелася верыць, што цяпло не за гарамі* [2, с. 118].

Неабходна памятаць, што дзеепрыслоўі незакончанага трывання ўтвараюцца толькі ад асновы цяперашняга часу дзеясловаў незакончанага трывання пры дапамозе суфіксаў **-учы**, **-ючы** (I спражэнне), **-ачы**, **-ячы** (II спражэнне): *складаюць* – *складаючы*, *пішуць* – *пішучы*, *робяць* – *робячы*, *лічаць* – *лічачы*. Але *баючыся*, *сплючы*. Дзеепрыслоўі закончанага трывання ўтвараюцца ад асновы інфінітыва дзеясловаў закончанага трывання з дапамогай суфіксаў **-ўшы** (пасля галосных), **-шы** (пасля зычных): *упэўніцца* – *упэўніўшыся*, *спячы* – *спёкшы*, *схаваць* – *схаваўшы*. Ад зваротных дзеясловаў ўтвараюцца зваротныя дзеепрыслоўі: *збірацца* – *збіраючыся*, *сагрэцца* – *сагрэўшыся*.

Дзеепрыслоўі, утвораныя ад дзеясловаў незакончанага трывання пры дапамозе суфіксаў **-ўшы** і **-шы** лічацца памылковымі: *Віктар бег, стараўшыся паспець на аўтобус*. Да памылковых адносяцца формы тыпу *чакаю*, *расказваю*, *назбіраю*, утвораныя з дапамогай суфіксаў, характэрных для рускай мовы.

Літаратура

1. Сіўковіч, В. М. ЦТ: Тэорыя. Прыклады. Тэсты / В. М. Сіўковіч. – Мінск : Аверсэв, 2019. – 352 с.
2. Малажай, Г. М. Беларуская мова: тыповыя памылкі на цэнтралізаваным тэсціраванні / Г. М. Малажай, А.В. Дзябёлая, Л. В. Леванцэвіч. – Мінск : Аверсэв, 2007. – 2008 с.